

Ergashev Maxmud Rashidovich

ergashevmaxmud@gmail.com

Annotatsiya: Temur Barlos urug'idan bo'lib, Shahrisabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan, u ilk bor 1360-yilda Mo'g'ul xoni To'g'luq-Temur tarafiga o'tib, Movarounnahrni qisqa muddatda o'ziga bo'ysundirgan va shu tufayli maydonga chiqqan. Shuningdek, Temur Barlos merosining shahzodasiga aylandi. Keyingi yillarda u boshqa Chig'atoy amirlari bilan birga ittifoq tuzib mug'illarga qarshi kurashdi. Birinchi marta, 1365-yilda Chag'atoy amirlari jumladan, Temur ham Mo'g'ullar rahm-shafqatiga ko'ra o'lkani tark etgach, Samarqandda hokimiyat xalq harakati yetakchilari qo'liga o'tadi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar, Naqshbandiylik tariqati, Bartold, Tarixshunoslik, Madaniy hayot.

KIRISH

Ular tashqi dushmanlarni qaytarishga muvaffaq bo'ldilar, ammo keyingi yili ular amirlarning xiyonati qurboni bo'ldilar, ular birinchi navbatda shaharni muvaffaqiyatli himoya qilishlari va to'liq ishonishlari uchun ularga minnatdorchilik bildirdilar va bu ularning hushyorligini susaytirdi. Xuddi shu kurash usullarini amirlar o'zaro to'qnashuvlarida ham qo'llashgan. Temurning g'alabasiga ham xuddi shu harakatlar bilan erishildi. Ulus amiriga qarshi qo'zg'olonlarga xonga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olonlardan oldingi kabi asosiy sabab, ya'ni oliy hukmdorning o'z qabiladoshlaridan mustaqilligini his qilish uchun o'z qarorgohini va ayniqsa, xazinasini mustahkam shaharga o'tkazish istagi sabab bo'lgan. Buning uchun Balx shahrini Temur tanlagan edi. Biroq amir Husayn ham shunday qilmoqchi edi. Husayn taxtdan ag'darilidi va amir Husaynning o'ldirilishi qonuniylik xarakteriga ega bo'ldi. Jumaladan, Qur'on tomonidan tan olingan qon qasos huquqi asosida akasi amir Husayn tomonidan o'n yil oldin o'ldirilgan amir Kayxusrav tomonidan o'ldirildi va 1370-yilda hokimiyat Temur qo'liga o'tdi. Bundan avval ham u

Shahrisabz va Qarshida istehkomlar qurgan endi. Keyin esa, o'zi uchun Samarqandda mustahkam poytaxt yaratdi va xazinani o'zi qurgan Samarqand qal'asiga joylashtirdi.¹

ASOSIY QISM

Turkistonda Temur tarafida, asosan, Samarqand shayxul-islomlari va Termiz sayidlari boshchiligidagi musulmonlarning yuqori tabaqasi bor edi. 1371-yilda termizlik sayidlardan birining Temur dushmanlari tomoniga o'tishi tasodifiy tushunmovchilik bo'lib, Temur uchun ham, sayidlarning o'zlari uchun ham hech qanday oqibati bo'lmagan. Afg'onistonning Andxoy shahrini Temurdan olib, keyinchalik Temur yoniga dafn etilgan Makkalik musofir Sayyid Baraka ham shu tabaqaga mansub edi. Rivoyatlarga ko'ra, Temur o'zining ruhiy homiylarini ommaga yaqinroq bo'lgan ba'zi zohid shayxlarda, ayniqsa, birinchi ustoz Shahrizabz shayxi Shamsiddin Kulolda va Xuroson shayxi Zayniddin Tayobodiyda ko'rgan. Xarakterli jihati shundaki, Temur va Buxoro darveshlari o'rtasidagi yaqinlik to'g'risida ma'lumotlarning to'liq yo'qligi, garchi Temurning zamondoshi eng nufuzli buxorolik shayxlardan biri, hozir keng tarqalgan naqshbandiylik tariqatining asoschisi Bahovuddin Naqshband bo'lgan. Temur uchun ko'chmanchilarning milliy an'analari bilan uyg'unlashgan musulmon avliyolari alohida ahamiyatga ega edi. Temurning ona shahri Shahrizabz va poytaxti Samarqanddan tashqaridagi yagona ajoyib binosi Turkiston shahrida XII asrda turkiylarning ma'rifatparvarlaridan biri Ahmad Yassaviyning shayxining qabri ustidagi maqbaradir.²

Temur yoshligini faqat harbiy mashg'ulotlarga bag'ishlagan edi, shunga qaramay u o'z saroyining madaniy hayotiga begona emas edi. Olimlar bilan suhbatlar orqali u o'z ona turkiy tilidan tashqari, fors tilida ham so'zlashgan fanlar bo'yicha ma'lum bilimlarga ega bo'lgan va tarix bilimi bilan tarixchi Ibn Xaldunni lol qoldira olgan. Me'morlar binolarni qurishda Temurning badiiy g'oyalariga amal

¹ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г. :-с 157

² Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г. :-с 159

qilishlari kerak edi. Shunday qilib, Shahrisabzdagi Oqsaroy saroyi 1380-yilda 1379-yilda Xorazmdan olib ketilgan asir ustalar qo'li bilan qurilgan. Temur qurilishining xarakterli namunasi sifatida Bibixonim masjidini tan olish mumkin. Hozirda Bibixonim masjidi nomi bilan mashhur Samarqand masjidi 1399-yilda Temur Hindistondan qaytganidan keyin qurilishi boshlangan.

Madaniy hududlardan Xorazm Temur yurishlaridan eng ko'p jabr ko'rgan, xorazimliklar Temurga bir necha bor isyon ko'targan. Urganch shahrining o'zi 1388-yilda vayron qilingan (albatta, masjidlar, minoralar va boshqalar bundan mustasno), uning barcha aholisi Samarqandga ko'chirilgan. 1391-yilda Temur shaharni qayta tiklashga ruxsat berdi, lekin faqat bitta blok hajmida. Temur Movarounnahrning shimoliy va sharqiy qo'shnilariga qarshi bir necha marta yurishlar uyushtirdi, lekin faqat oldingi bosqinlar uchun dashtlardan o'ch olish va kelajakda bu bosqinlardan kelib chiqadigan xavfni kamaytirish maqsadida. Dashtni doimiy tinchlantirish Temur davrida mavjud bo'lmagan dasht tomon mustamlakachilik harakati sharoitidagina mumkin edi. Faqat, hukmronligining oxirgi yillarida, Xitoyga qarshi yurishni rejalashtirganida, u chegara istehkomlarini oldinga siljitdi. Ashparada³ qal'a qurilib, u yerda dehqonchilikni tiklash choralari ko'rilgan. Issiqko'lda yana bir qal'a qurilgan. Temurning bu harakatlarining natijalari eng qisqa muddatli bo'lgan. 1404-yilda Xitoyga qarshi yurish uchun Sirdaryo bo'ylab Shohruxiyadan⁴ (bu nom Temur o'g'li nomi bilan atalgan shahar; hozir Angrenning Sirdaryoga quyilishidan uncha uzoq bo'lmagan Sarakiya xarobalari) muhim kuchlar to'plandi. Lekin, bu yurishning eng boshida, 1405-yil 18-fevralda Temur O'trorda vafot etadi. Xuddi shu 1405-yilda Issiqko'ldagi qal'a ham, Ashparadagi qal'a ham tashlab ketildi.⁵

Temur vafoti natijasida yuzaga kelgan musibatlar tugaganidan necha yil o'tib, Temur davlati ustidan oliy hokimiyat uning o'g'li Shohruhga o'tib, uning o'g'li Ulug'bek Shohruhning Samarqanddagi vakili bo'lib qolgach, Ashpara yana davlat

³ *Hozirgi Sirdaryo viloyati va Yettisuv o'rtasidagi chegara daryosi

⁴ *Bu nom Temur o'g'li nomi bilan atalgan shahar, hozirda Angrenning Sirdaryoga quyilishidan uncha uzoq bo'lmagan Sarakiya xarobalari

⁵ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г. :-с 161

chegarasi sifatida tan olindi. Keyinchalik Ulug'bek bobosidan ibrat qilib, Mo'g'ulistonga qarshi yurish qildi (1425). Issiqko'lda Temur qurdirgan qal'ani ziyorat qildi va Ili vodiysining yuqori qismidan ikkita katta nefrit bo'lagi olib keldi. Bu nefrit bir bo'lagi Temur qabriga qo'yilgan. (Ulug'bekning yana bir yodgorligi Samarqand va Jizzax oralig'idagi Jilonutin darasidagi yozuv); lekin Ulug'bekning yurishi hech qanday barqaror natija bermadi, na dashtni tinchlantirishga, na o'troqchilik va shahar hayotini tiklashga olib kelmadi.

Samarqand Ulug'bek davrida (1409-1449) sulola boshlig'i Shohruh Hirotda yashagan bo'lsa-da, hali ham yorqin poytaxt bo'lib qolgan. Ulug'bek o'z saroyiga olimlar va san'atkorlarni jalb qildi, Rigistonda muhtasham binolarni qurdirdi. Jumladan, madrasa qurdirdi, shaharning shimoliy chekkasida rasadxona qurdi. Ulug'bek astronomik kuzatishlar olib borgan va astronomik asarlar yozgan. Zamondoshlari uni taxtdagi olim sifatida Aristotelning shogirdi Iskandar Zulqarnayn bilan solishtirgan. Shohruh davrida musulmon taqvodorligi hukm surgan Hirotdan farqli o'laroq, Samarqandda Ulug'bek davrida avvalgi madaniy va quvnoq hayot davom etgan, unda Shayx ul-Islomlar ham faol qatnashgan. Ularning orasidan Naqshbandiya tariqatidan bo'lgan siyosiy arbob Xoja Ahror Vali chiqdi, uning nomi Turkistonda diniy reaksiyaning nafis dunyoviy hayot va shahar madaniyati ustidan qozongan g'alabasi bilan bog'liq.⁶

Ulug'bekni hukmronligining ikkinchi yarmida Shohruh vafotidan keyingi notinchliklar davridagi muvaffaqiyatsiz harakatlari, kenja o'g'li Abdulazizning yengiltakligi uni har qanday mashhurlikdan mahrum qilgan hokimiyat ikkinchi o'g'li Abdullatifga o'tdi, u otasi va ukasini o'ldirishdan tortinmadi. Abdullatif davrida boshlangan diniy harakat 1450-yilda qisqa muddatga to'xtatildi. Ammo bu paytda, Abdullatif harbiy fitna qurboni bo'ldi. Fitnachilar taxtga o'tqizdirgan Ulug'bekning jiyani Abdulla amakisining an'alarini davom ettirdi. Lekin, 1451-yilda Abdulla Temurning boshqa avlodi, Xoja Ahrorning qo'li ostidagi Abu Said bilan jangda halok bo'ladi. Abu Saidning g'alabasi cho'l o'zbeklarining yordami bilan qo'lga kiritildi, ular o'sha davrda xon Abulxayr boshchiligida o'zlariga asos

⁶ Ўша асар: 160 б.
www.tadqiqotlar.uz

solgan edilar.

XULOSA

XV asrning ikkinchi yarmida Shohruh va Ulugʻbek davridan farqli oʻlaroq, olimlar, shoirlar va sanʼatkorlar oʻz faoliyati uchun Samarqand va Buxoroga qaraganda Hirotida qulayroq sharoit topdilar. Hirot Sulton Husayn Boyqaro (1469-1506), uning hukmronligida Kaspiyboʻyi va Xorazm ham davlat tassarufida boʻlgan aqliy faoliyatning yorqin markaziga aylandi. Hirotida turk aholisi boʻlmasa-da, hatto Oʻrta Osiyo turk sheʼriyatining eng yuqori gullashi ham Hirot bilan bogʻliq. Chunki, uning bosh vakili Mir Alisher Navoiy Sulton Husaynning vaziri edi. Mir Alisher Navoiy oʻz asarlari bilan sartlar⁷ tilida boʻlgani kabi turkiy tilda ham xuddi shunday adabiyot yaratish mumkinligini isbotlashga harakat qilgan.⁸

Foydanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г.: -с 157
2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г.: -с 159
3. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г.: -с 160
4. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г.: -с 161
5. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г.: -с 162

⁷ * Asli hind boʻlgan sart soʻzi dastlab turklar tomonidan “savdogar” maʼnosida qoʻllanilgan boʻlsa, moʻgʻullar davrida dastlab sartaktay va sartaular tarzida umuman musulmon madaniyati vakillarini atashgan

⁸ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Сочинения в 9-ти томах. -Т. II, ч. 1. -М.: Восточной литературы, 1963 г. :-с 162